

Шевчук Володимир Олександрович,
доктор економічних наук, професор
кафедри аудиту та підприємництва
Національної академії статистики, обліку та аудиту

ІВАН ВЕРНАДСЬКИЙ: ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ЗНАЧУЩОСТІ У ПОМИСЛАХ, ДІЯННЯХ І СПОМИНАХ СИНА

Видатною особою у національній історії, розкриття значущості якої продовжує чекати свого часу, є економіст, публіцист, видавець, громадський діяч Іван Вернадський – родоначальник української професорської династії. Ця провідна династія активно проявила себе як визначальна в інтелектуальній історії нації й історії України загалом, її плідно продовжували син Володимир та онук Георгій [1].

Непересічна постать Івана Вернадського як українського інтелектуала потребує сьогодні принципово нового розкриття. Значущість Вернадського-батька доцільно розкривати, починаючи з масштабного світобачення, властивого самотньому мислителю й натуралісту, яким для нації і людства був, є і буде Вернадський-син. Сучасна інтерпретація досягнень Івана Вернадського як подвижника економічної науки і господарської практики, котрий водночас проявляв себе у педагогічній та громадській сферах, передбачає розгляд його досягнень через призму світоглядних парадигм, які вибудував син. Відомим у світі істориком був онук, проте, народившись після смерті діда, міг знати про нього зі спогадів батька, інших родичів, а також писемних джерел, зокрема, тих, що є досяжними виключно фахівцям, до яких належав Георгій Вернадський.

Нині необхідно надати новий імпульс трактуванню інтелектуальних і суспільних прагнень вченого-економіста, педагога, громадянина з погляду наукових, в т.ч. історичних і прогностичних висот, котрих досяг його син. Належить виходити з науково вибудованої Володимиром Вернадським картини світу, котра залишається неперевершеною. Відтак сучасними джерелами інформації знову покликані стати багаті і різноманітні наукові надбання, акумульовані у працях Вернадського-сина з історії національної і світової науки, в його новаторських ученнях, а також у величезній епістолярній спадщині та інших першоджерелах, частина яких донині залишається «закритою», «урізаною» чи упереджено потрактованою відповідно до політичних впливів або уподобань інтерпретаторів свого часу.

У трактуванні за Вернадським-сином полягає своєрідність теперішнього визначення ролі Вернадського-батька, з'ясування його місця в історії національної економічної думки, інтелектуальній та суспільній історії України. А коли йдеться про сина, то джерелом інформації вкотре стає новітнє прочитання і принципово нове потрактування положень, що стосуються батька, і вміщені у щоденниках, які Володимир Вернадський вів упродовж багатьох десятиліть, у його листах до дружини, дітей, колег, що нерідко супроводжувалися відповідними спогадами, чи навіть посвяти на подарованих батьком книжках тощо.

Якраз тут доречно згадати дуже цінний, але вкрай недостатньо висвітлений історичний документ-фрагмент «Із спогадів. Про перший рік Української академії (1918–1919)». Його на прохання тодішнього президента Академії наук УРСР Олександра Богомольця писав навесні 1943 р. Вернадський-син під час евакуації в санаторій Боровое (казахс. – Бурабай) Акмолинської області. Цей унікальний документ, писаний менш ніж за два роки до відходу у Вічність, пронизаний як особливо зворушливим синівським ставленням до України, своїх батьків і предків, так і наголошенням на значущості наукового пошуку, що завжди домінував у його творчому житті, на інтелектуальних переживаннях, котрі зумовили осягнення принципово «нового стану царини життя в нашій планеті – біосфери, ноосфери...» [2, с. 40, 46, 47]. Із сучасних позицій важливими історичними джерелами стають втілені сином помисли і діяння мислителя і натураліста, нині покликані бути додатковим ретроспективним засобом верифікації реальної ролі, яку для інтелектуального поступу українства до цього часу відіграє і спроможний відігравати в майбутньому Іван Вернадський.

Ведучи мову про Вернадських, замало вказувати на «українські симпатії» батька й сина [3, с. 217, 241]. Адже в коренях їхнього роду насправді зберігалися «живі національні українські традиції», Іван Вернадський і його дружина «добре знали українську мову», Ганна Вернадська «прекрасно співала українські пісні» тощо [2, с. 40].

Безцінним і водночас недостатньо вивченим джерелом інформації про Івана Вернадського є історичні студії, особливо ті, що викладені з неортодоксальних світоглядних позицій українськими та зарубіжними фахівцями. Їхній доробок упродовж 30 років незалежної України нерідко нехтується сучасними інтерпретаторами життя й діяльності професорської династії Вернадських. Серед українських науковців передовсім необхідно назвати Миколу Руденка. Економічні, космологічні та філософські праці

українського мислителя, письменника і правозахисника пронизує ідея впливів Вернадського-сина на погляди самого М. Руденка, що логічно обумовлює необхідність з'ясування успадкування цих впливів від Вернадським-сином від свого батька [4, с. 40, 50–51 та ін.].

Самовідданою і неупередженою дослідницею життя і діяльності Володимира Вернадського була Олена Апанович – визнана в Україні та за її межами вчена, котра завжди проявляла себе неортодоксальним інтерпретатором ділянок як давнішої, так і новітньої національної історії [5]. Для О. Апанович, котра володіла досвідом віртуозного висвітлення політично чи не найскладнішого періоду в житті Вернадського-сина в Україні, ніколи не існувало сумнівів ні в його національній ментальності, успадкованій від батька, ні в духовній значущості землі, котра породила його предків, ані в українськості династії Вернадських [6].

Корені роду Вернадських доречно відстежувати завдяки праці «Українське питання і російська громадськість», знайдений в архіві Вернадського-сина через більш, ніж через 70 років після її написання [7]. Стаття засвідчує істотні відмінності XVIII ст., в умовах якого відбувалася життєдіяльність попередніх поколінь їхнього роду. А для з'ясування історичних обставин визрівання свідомості націй у XIX ст., в умовах якого проминуло життя Івана Вернадського, та започаткувалася свідомо життєдіяльність сина, істотне значення має стаття «Завдання вищої освіти нашого часу», оприлюднена сином приблизно тоді ж у журналі «Вестник воспитания» [8]. У статті порушена проблема неприпустимості «довго ... затримувати життя живої країни й живого народу в рамках, які не відповідають його національній самосвідомості» [9, с. 308].

Вельми важливим завданням даного дослідження є з'ясування кола українських інтелектуалів, до яких входив Іван Вернадський, мешкаючи у Києві. Згаданий фрагмент «Із спогадів...» фіксує їхнє найдобріше коло [2, с. 40, 45]. Постає необхідність ретельнішого дослідження духовно-культурного оточення, на тлі якого розгортався київський період життєдіяльності родини Івана Вернадського.

... Дуже важливим є розкриття ролі наукового пошуку, наукової роботи, вільної наукової думки, котрі займали перше місце у житті Вернадського-сина, будучи безпосередньо успадкованими від родоначальника провідної в Україні професорської династії [2, с. 46]. Доречно продовжити обґрунтування підходів до з'ясування «витоків» економічної думки в Україні (якраз це слово є

заголовним у назві книги про наукову спадщину Івана Вернадського), пов'язуючи їхнє започаткування з інтелектуальним внеском Вернадського-батька [3].

Варто наголосити, що чи не першим незалежний підхід до неортодоксального аналізу економічної думки започаткував уже згаданий М.Руденко. Він обґрунтував парадигмальні положення щодо розвитку європейської економічної науки. «У Кене, Тюрго, а також їхніх послідовників економія була суто фізичною, – неупереджено констатував український дослідник, – у той час, як «Адам Сміт, а потім Рікардо заклали основи тієї науки, яка отримала назву власне політичної економії». «Так зародилися дві споріднені науки, які повинні були розвиватись у взаємодії, доповнюючи та підсвічуючи одна одну. Але сталося інакше...» [4, с. 354].

Нині є підстави стверджувати, що у доктораті Івана Вернадського, присвяченому критико-історичному дослідженню про італійську політико-економічну літературу до початку XIX століття [3], можна побачити одну із перших в історії економічної думки в Україні наукових аргументацій того, чому це сталося і як... Адже насправді дослідження здобувача докторського ступеня виходило як за межі італійської літератури, охоплюючи фахову континентальну літературу, так і не вкладалося у рамки власне політико-економічні, якщо розглядати їх із погляду М.Руденка.

На часі – аргументоване зіставлення концептуальних позицій Івана Вернадського та Миколи Руденка. Із теперішнього погляду докторська дисертація Івана Вернадського є компаративним аналізом концепцій тодішніх науковців, котрі були сучасниками – провідного представника італійської школи континентальної фізіократії Ф. Паолетті і британського основоположника класичної політичної економії А. Сміта. Подібність підходів М. Руденка, викладених в економіко-філософських працях мислителя, полягає в тому, що вони теж являли собою критико-історичне зіставлення: там ішлося про концепції Ф. Паолетті та відомого німецького представника класичної політичної економії К. Маркса [4, с. 92, 96–98, 226, 229]. Подальші дослідження покликані уперше зіставити доробок Івана Вернадського і Миколи Руденка з метою з'ясування наукових результатів, які свого часу отримали ці українські економісти.

Вельми доречним є залучення до цього аналізу студій італійського дослідника економічної думки Оскара Нуччьо. Його найважливішим доробком є «Італійська економічна думка» – три томна праця із семи книг, що охоплюють період з одинадцятого

по вісімнадцяте століття. Італійському економісту також вдалося перевидати близько тридцяти класичних творів дев'ятнадцятого століття [10]. За результатами досліджень О. Нуччьо та інших сучасних італійських дослідників належить з'ясувати, хто з тодішніх науковців міг схилити Івана Вернадського до вивчення італійської економічної літератури, вплинувши на проблематику і наслідки докторських студій молодого українського здобувача наукового ступеня.

Подальші дослідження континентальної економічної думки мають дати відповідь на питання: а що ж сталося у другій половині XVIII ст., коли зароджувалися споріднені науки? Справді новітня неупереджена відповідь є досяжною на засадах наукової картини економічного пізнання людства, викладеної у першій половині 80-х й оприлюдненої в другій половині 90-х років XX ст. [4, с. 382]. Відтак вельми значущими стають і накреслені М. Руденком сценарії переходу від європейської фізіократії до національної наукової школи фізичної економії [4, с. 440]. Ці сценарії, що випливають із наведеної картини, кладуть початок обґрунтуванню українського внеску у світову економічну думку. Якраз ця картина дозволяє збагнути сутність парадигмальних змін, котрі відбулися у процесі її розвитку в XIX ст.

Адже Іван Вернадський, здобуваючи свій докторський ступінь, ще стояв перед світоглядною дилемою, що з'явилася перед дослідниками європейської економічної думки другої половини XVIII – першої половини XIX століть, до цього часу ставлячи фахівців перед необхідністю її вирішення. А заледве на три десятиліття молодший від Вернадського-батька д-р С. Подолинський органічно поєднав, а не поплутав фізичне з економічним, і започаткував принципово нову парадигму у світовій економічній думці, ставши фундатором її української наукової школи [11]!

...У 1856–1868 рр., коли родина проживала в Петербурзі, Іван Вернадський міг зустрічатися з Т. Шевченком, П. Кулішем, М. Костомаровим, іншими подвижниками Кирило-Мефодіївського братства, «котрих він, – як згадував син, – особисто знав» [2, с. 45]. Це потребує докладного з'ясування українського культурного середовища, у колі якого розгортався столичний період життя Вернадських.

У контексті даного дослідження вельми важливо з'ясувати середовище інтелектуалів, до якого входив Іван Вернадський під час харківського періоду життєдіяльності. Дослідники вказують на співпрацю родин Вернадських та Алчевських [3, с. 211]. Ця співпраця закономірно розвивалася тоді, коли, мешкаючи у Хар-

кові, Вернадський-батько очолював там дирекцію контори Державного банку. Харківський університет у той час був осередком фінансової науки на Лівобережній Україні. Вернадський-син у згаданому фрагменті «Із спогадів...» вказує лише на професора Д. І. Каченовського [2, с. 43]. А якими були стосунки Івана Вернадського з професорами-економістами Харківського університету?

Під час перебування Вернадських у Харкові продовжувала інтенсивно творитися нова українська література, вже виходили альманахи і збірники «Украинский сборник», «Запорожская старина», а також «Ластівка», «Сніп», «Молодик» тощо [12, с. 119]. Вони здатні були закономірно викликати зацікавленість: Івана Вернадського – новинками тамтешньої періодики, а харківських видавців – його досвідом видавничої діяльності у столиці імперії. Відтак постає необхідність скрупульознішого вивчення інтелектуального спілкування Вернадських у Харкові.

...Розкриття непересічної постаті Івана Вернадського як українського інтелектуала (вченого-економіста, педагога, публіциста, видавця, громадського діяча) потребує подальшого спрямування досліджень його життя та діяльності за новими напрямками, а саме.

Здійснюючи подальші дослідження, належить показати історичне тло, наявність якого уможливила появу на континенті плеяди європейських інтелектуалів того часу. Звернення до континентальної та національної інтелектуальної історії покликане розкрити середовище становлення тодішньої української інтелектуальної еліти, котре світоглядно було вкрай складним.

Необхідно фахово розкрити чинники появи родинних плеяд українських інтелектуалів. Сучасні дослідники вказують корені їхньої появи: як питомо українські, так і привнесені. Це дає підстави Івана Вернадського відносити до перших.

Потребує фахового розкриття історичне тло безпосередньої появи Вернадських як інтелектуалів, які стали втіленням самобутньої української династії. За спогадами Володимира Вернадського належить ідентифікувати «живі національні українські традиції» династії, розкрити, конкретизувати і показати їх. Вернадського-сина доречно бачити унікальним продовженням родинної аури питомо українських інтелектуалів.

Важливими рисами цієї самобутньої династії була свобода думки, що культивувалася з діда-прадіда, уміння осягати історію такою, якою вона є реально, а не нав'язується. Належить показати-

ти унікальний прояв особистості Вернадського-сина як самобутнього дослідника загальнолюдської інтелектуальної історії.

Натомість інтелектуальний прояв особистості Вернадського-батька стає можливим завдяки окресленню наукової картини економічного пізнання людства. Належить розкрити давню світоглядну закоріненість обох метафоричних дерев – життєдайного та смертоносного – від часу появи відповідних теорій аж донині. Водночас слід показати історичну «паузу», що зумовила «зупинку» як появи нових галузок на життєдайному дереві, так і зростання та зміцнення його «крони».

Слід показати, що спочатку українське, потім європейське, а за ним – знов українське інтелектуальне середовище, яке оточувало Івана Вернадського як ученого-економіста, нині належить розкривати через історичну призму «битви економічних теорій» (термін М.Руденка), яку наш сучасник розкривав через півтора століття після Вернадського-батька. Так нині може виглядати варіант фізико-економічного моделювання розвитку економічної думки у ретроспективі.

Завдяки національній закоріненості наукової картини загальнолюдського пізнання доробок Вернадського-батька спроможний стати точкою відліку для окреслення перспектив розвитку питомо української економічної думки. Нині нація володіє здатністю писати самодостатню історію, покликану і спроможну стати життєтвердною інтелектуальною висотою, своєрідним «капітанським містком», з якого відкриватимуться горизонти економічного порятунку людства. Здобутки Івана Вернадського здатні бути сторінкою, з якої можливо й доречно розпочати переосмислення прийдешності українства і людства.

Список використаних джерел

1. Вернадський Іван Васильович [Електронний ресурс]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вернадський_Іван_Васильович
2. Вернадський В. І. Із спогадів. Про перший рік Української академії. *Наука і культура*. Україна: щорічник. Київ: Т-во «Знання», 1988. Вип. 22. 520 с.
3. Вернадський І. Витоки. Творча спадщина у контексті історії економічної думки в Україні / за ред. В. Д.Базилевича. Київ: Знання, 2009. 862 с.
4. Руденко М. Енергія прогресу. Вибрані праці з економіки, філософії і космології. Київ: Кліо, 2015. 680 с.
5. Апанович Олена Михайлівна [Електронний ресурс]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Апанович_Олена_Михайлівна

6. Апанович О. Українська ментальність Володимира Вернадського. *Спеціальні історичні дисципліни*. 2000. № 4. С. 515–533.
7. Вернадський В. І. Українське питання і російська громадськість. *Вітчизна*. 1988. № 6.
8. Вернадский В. И. Задачи высшего образования нашего времени. *Вестник образования*. 1913. № 3. С. 1–17.
9. Прометей. Т. 15. Москва: Мол. гвардия, 1988. 352 с.
10. Нуччио Оскар [Електронний ресурс]. URL: https://star-wiki.ru/wiki/Oscar_Nuccio
11. Шевчук В. Українська наукова школа фізичної економії. *Економічна енциклопедія*. Тернопіль: Академія, 2002. Т. 3.
12. Дзюба І. М. Від Малоросії до України... *На трьох континентах*. У 3 кн. Київ: Кліо, 2013. 807 с.